

BATI KAMUOYUNA YÖNELİK ASILSIZ ERMENİ PROPAGANDALARI

* * *

ARMENIAN'S PROPAGANDAS TOWARDS WEST PUBLIC OPINION

Şaban ORTAK*

Türklerin Anadolu'ya gelişlerinden sonra başlayan Türk-Ermeni ilişkileri, dalgalı bir seyir izlemiştir. Bizanslıların yaptığı gibi baskı ve tehcire tabi tutulmayan Ermeniler dinî, millî ve sosyal yaşantılarını sürdürmüşlerdir. Orhan Bey, Ermenilerin Bizans'ın zulmünden korunmaları için Anadolu'da ayrı bir cemaat olarak örgütlenmelerine izin vermiş ve Kütahya'daki Ermeni Ruhani Merkezi'ni Bursa'ya naklettirmiştir. İstanbul'un Fethi'nden sonra dinî merkez burası olmuş ve 1461'de Ermeni Patrikhanesi kurulmuştur.¹

Osmanlı Devleti'nin din ve millet esasına dayalı idarî yapısı içinde millî kimliklerini devam ettiren ve kendi iş ve güçleriyle ilgilenerek rahat bir yaşam sürdüren Ermeniler, Fransız İhtilali sonrasında, Sırp ve Rumlar başta olmak üzere azınlıkların ayrılıkçı faaliyetlerine rağmen devlete olan bağlılıklarını bir süre daha devam ettirdikleri için "millet-i sadıka" olarak isimlendirilmişlerdir. Bu güvenin sağladığı ortamda serbestçe yaşayan, okul ve diğer kurumlarını açıp, işleten Ermeniler, Tanzimat ve Islahat Fermanları ile hukuken de Türklerle eşit duruma gelmişlerdi. Aslında imkanları ve yetenekleri ile Osmanlı ticarî hayatında diğer azınlıklar gibi etkin olan Ermeniler, ayrıca yabancı devletlere tanınan kapitülasyonlardan çeşitli şekillerde yararlanma imkanı elde etmişler ve ekonomik alanda Türklerden de üstün bir konuma sahip olmuşlardır. Ermeni topluluğu ile ilgili işler hakkında karar almak üzere 24 Mayıs 1860'ta Ermeni Milleti Meclis-i Umûmîsi kuruldu.² Böylece Ermeniler devlet karşısında daha güçlü bir konuma gelmiş oldular.

Osmanlı Devleti'nin zayıflaması, Batılı devletler ve Rusya'nın Osmanlı toprakları üzerindeki emellerini gerçekleştirme arzularının daha da artmasına yol açmıştır. Şark Meselesi'nin çözümü ve Osmanlı topraklarının paylaşımına yönelik çalışmalarda, Osmanlı Devleti sınırları içinde yaşayan azınlıkları kullanma uygulaması bütün devletler için geçerli ortak bir özelliği oluşturmaktadır. Sırp ve Rum isyanlarında da bu açıkça görülmektedir.

Batılı devletler, kendi emelleri için Osmanlı azınlıklarını kullanma siyasetlerine 19. yüzyılın ortalarına doğru Ermenileri de dahil etmişlerdir. Bu amaçla Ermeniler arasında milliyetçilik ve bağımsızlık fikrinin yaygınlaşması için çalışmalarını yoğunlaştırdılar. Bu

* Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Araştırma Görevlisi.

¹ Erdal İLİTER, Ermeni Kilisesi ve Terör, Kök Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Merk. Yay. Ankara, 1999, s.21- 22.

² Ermeni Komitelerinin İhtilal Hareketleri ve Besledikleri Emeller, (Yay. Haz.:İsmet Parmaksızoğlu) Ankara, 1981, s.11.

çalışmalarda yanlış bir siyaset izleyerek milletin gerçek menfaatlerinin yabancı devletlere dayanmakta arayan Patrikhane ve diğer ileri gelenlerin önemli rolü olmuştur. Nitekim Ermeni Patriği Nerses Vorçebctyan, 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşlarının galibi Rus Ordusu'nun Başkomutanı Grandük Nikola'yı ziyaret ederek, yapılacak barış antlaşmasında "*Vilayât-ı Şarkîye'de Ermeni muhtariyetine dair*" bir maddenin konulmasını istemişti. Ruslar da bunu gerçekleştirmek için çalıştılar ve Ayastefanos Anlaşması'nın 16. maddesi ile Osmanlı Devleti'ne "*Ermenilerin yaşadıkları yerlerde, bölge menfaatlerinin gerektirdiği ıslahat ve düzenlemeleri yapmayı, Ermenilerin diğer unsurlara karşı güvenliğini sağlamayı*" kabul ettirdiler.³

Ayastefanos Anlaşması'nın ağır şartlarını, Osmanlı Devleti'nin kabul etmek zorunda kalması ve Rusya'nın bölgede etkin bir duruma gelmesi üzerine, başta İngiltere olmak üzere bazı batılı devletler yaptıkları siyaset hatasını düzeltmek için harekete geçtiler ve Berlin'de bir konferans topladılar. Yapılan görüşmelerden sonra Ayastefanos Anlaşması'nın şartları biraz hafifletildi. Ermenilerle ilgili olan 61. madde ile "*Osmanlı Devleti, Ermenilerin bulunduğu Anadolu illerinde ıslahat yapmayı*" kabul etti.⁴ Bu arada devletin, Ermenilere güveni devam ettiği için Ermeni asıllı birçok kişi bakanlık, Ayan Meclisi üyeliğinin yanında, devletin merkez ve taşra teşkilatları ile sarayda çeşitli görevlere atanmıştır.⁵

Bütün bu güven ve serbestlik ortamına rağmen başta Rusya ve İngiltere olmak üzere yabancı devletlerin emellerine alet olan Ermenilerin, devlete karşı düşmanca tavırlara girdiği görülmektedir. Devlete karşı bu hareketlerin gelişmesinde ve büyümesinde Kiliselerin, Patrikhane ile Taşnak ve Hınçak gibi Ermeni terör örgütlerinin önemli payı vardır. Kışkırtma ve silahlandırma çalışmaları yurt içinde ve dışında öyle bir aşamaya geldi ki, çeşitli bahanelerle Türklere ve Devlete karşı isyan, saldırı ve zulümlere her tarafta rastlanmaya başladı. Güvenlik güçlerinin olayları bastırma ve Müslüman halkı korumak için aldığı tedbirler, Ermeniler tarafından dünya kamuoyuna, kendilerine yapılan baskı ve saldırılar olarak lanse edildi ve olaylara müdahale edilmesi istendi.⁶ Bu arada, yabancı devletlerin emellerine alet olunmakta olduğunu belirtecek sağduyu sahibi Ermeniler de ortaya çıkmıyor değildi.⁷ Ayrıca, batılı devletler de Ermenileri tahrik ettikten sonra olaylardaki sorumluluğu birbirlerine atarak kendilerini kenara çıkarmaktadırlar. Nitekim Rusya'nın Van ve Erzurum Konsolosu olan General Mayevski hatıralarında, Ermenilerin 1895-6'da Van'da çıkardıkları ayaklanmada İngilizlerin büyük desteği ve rolünün olduğunu yazmaktadır.⁸ Nedense kendi ülkesinin faaliyetlerinden hiç bahsedilmez.

1914'te çıkan Birinci Dünya Savaşı'na Osmanlı Devleti'nin de girmesi ile bu olaylar oldukça ileri boyutlara ulaştı. Askerlere, savunmasız Türklere görülmedik zulümlerin yapılmasının yanında, bir de cephe gerisinde silahlanan Ermenilerin orduyu arkadan vurma ve düşmanın işini kolaylaştıracak davranışlara girmeleri, Osmanlı Devleti'ni etkili tedbirler

³ Enver Ziya Karal, Osmanlı Tarihi c.VIII (Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri 1876-1907), TTK. Yay. Ankara, 1995, s.129.

⁴ Rifat Uçarol, Siyasi Tarih (1789-1994), İstanbul, 1995, s. 353.

⁵ Halil Merin, Türkiye'nin Siyasi Tarihinde Ermeniler ve Ermeni Olayları, MEB Yay, Ankara, 1992, s.52-

⁶ Erdal İtler, s.46.

⁷ Hüseyin Nazım Paşa, Ermeni Olayları Tarihi II, Osmanlı Arşivi Daire Başk. Yay. Ankara, 1994, s.409-411.

⁸ Justin McCarthy, Ölüm ve Sürgün (Çev.Bilge Umar), İnkılâp Yay. İstanbul, 1998, s.132.

almak zorunda bıraktı. Hükümet, olayların önünü almak, savaş sırasında halkın ve ordunun güvenliğini sağlamak için; "*Hükümete, emirlerine, memleket savunması için alınacak tedbirlere karşı gelenler ve casusluk yapanların belirlenecek güvenli bölgelere geçici olarak sevk ve yerleştirilmelerini*" öngören bir kanun çıkardı.(27 Mayıs 1915)⁹ Bu kanuna dayanarak, Anadolu ve Trakya'nın çeşitli yerlerinde zararlı çalışmaları görülenler – milliyet ve dinine bakılmaksızın- Suriye, Irak gibi güvenli bölgelere sevk edildi, malları iade edilmek üzere devletin emanetine alındı.¹⁰

Savaşın sonlarına doğru tehirci gerektiren sebepler azaldığı için göç ettirilen insanların geri dönmelerine müsaade edildi. Bunlardan bir kısmı devletin sağladığı imkanlarla, bir kısmı da kendi çabaları ile yerlerine döndüler.¹¹ Yurtlarına dönenlere kendi malları iade edildiği gibi, ayrıca tohumluk buğday, arpa, un, yatak vs. yardımı yapılmış ve bu durum Ermenilerin teşekkürlerine neden olmuştur.¹²

Tehcir esnasında; salgın hastalık, olumsuz iklim şartları, eşkiya saldırıları ve benzeri nedenlerle ölenler olmuştur. Fakat bu ölümlerde devlet, planlı ve kasıtlı hareket etmemiştir. Tehcir sırasında çeşitli nedenlerden dolayı meydana gelen ölümler Ermeniler tarafından dünya kamuoyuna katliam şeklinde lanse edilip kabul görünürken, onların Türklere yaptıkları mezalimle ilgili Türk arşivleri ve hatta yabancı görgü tanıklarının yazdıkları bile göz ardı edilmektedir. Bu tanıklardan biri de Almanya'nın İstanbul Büyükelçisi olan Wangenheim'dir. ¹³ Gerek bunun raporları ve gerek 1894 Sason Olaylarının tanığı İngiliz Binbaşısı Charles Boswell Norman'ın Hükümetine gönderdiği raporlar¹⁴ veya diğer tarafsız araştırmacıların yazdıklarının dikkate alınması, Ermeni propagandalarının asılsız olduğunun ortaya çıkmasına yardım edecektir.

Ermeni ve diğer azınlık mebuslarının çabaları ile savaş yıllarında azınlıklara karşı yapıldığı iddia edilen kötü davranışların sorumlularının cezalandırılması için Meclis-i Mebusan'da çalışmalar başlatıldı. Bu arada çeşitli vesilelerle İtilaf Devletleri azınlıklar lehine müdahale ve baskılarda bulunmaktaydılar. Diğer yandan Ermeni mebusları kabul eden Padişah; yapılanlar için üzülüğünü ve sorumlular hakkında takibat başlatılacağını belirtti. Ermeni tehirci ile ilgili olayları incelemek üzere 10 ayrı heyet oluşturuldu ve 10 değişik bölgeye gönderildi.¹⁵

İşbaşında bulunan Tevfik Paşa Hükümeti, inceleme heyetleri göndermenin yanında azınlıklardan atanacak olan 4 mutasarrıf ve 15 kaymakamlık için başvuru yapılmasını istedi. Bunun üzerine bazı başvurular olduğu ve Timo Leon Efendi'nin Dahiliye Vekaleti Memurin Müdüriyeti'ne atandığı görülmektedir. İtilaf Devletlerinin Hükümetten beklediği en önemli icraatlardan birisi de, savaş yıllarında azınlıklara kötü davranışların

⁹ Kâmuran Gürün, Ermeni Dosyası, TTK Yay. Ankara, 1985, s.214.

¹⁰ Osmanlı Belgelerinde Ermeniler (1915-1920), Osmanlı Arşivi Daire Başk. Yay. Ankara, 1994, s.20-266.

¹¹ İbrahim Ethem Atnur, Tehcirden Dönen Rum ve Ermeniler İşkânı Meselesi (Basılmamış Yük. İ.İ.S.Tezi, Atatürk Ün. Atatürk İlk. Ve İnk. Tar. Enst.) Erzurum, 1991, s.95 vd.

¹² BOA.DH. SYS:53-2/341903.

¹³ Nejat Göyünç, "Osmanlı Devleti'nde Ermeniler Hakkında", Osmanlı'dan Günümüze Ermeni Sorunu (Editör: Hasan Celal Güzel), Yeni Türkiye Yay.Ankara,2000,s.51.

¹⁴ Yavuz Ercan, "Ermeniler ve Ermeni Sorunu", Osmanlıdan Günümüze Ermeni Sorunu,s.101.

¹⁵ M. Tayyib Gökbilgin, Milli Mücadele Başlarken I (Mondros Mütarekesinden Sivas Kongresine) İş Bankası Yay. Ankara, 1959, s.15-16.

cezalandırılması idi. 14 Aralık 1918'de bu suçluların cezalandırılması için Divan-ı Harpler kurulması kararlaştırıldı ve ilk Divan-ı Harp 16 Aralık 1918'de kuruldu.¹⁶

Damat Ferit Paşa Hükümeti zamanında tehcir suçlularını yakalama ve cezalandırma çalışmaları daha da hız kazandı. Bu şekilde bir politika ile Hükümet, hem yabancılara yaranacak ve hem de siyasi rakibi İttihatçılardan intikam almış olacaktır. Yapılan şikayetler üzerine davalar açıldı. Gerçekliği olup olmadığı tartışılır suçlamalar üzerine açılan davalarla ilgili yargılamalar 1919-1920 yıllarında devam eden yargılamalar sonucunda idamdan başlayan cezalar verildi. Boğazlıyan Kaymakamı Kemal Bey, batılı devletleri memnun etmek için uydurma şahitlerin ifadelerine dayanan yargılamadan sonra 10 Nisan 1919'da idam edildi.¹⁷

Tehcirle ilgili Divan-ı Harp'te İzmit Sancağı ile ilgili olarak açılan davalar ve sanıklar şunlardır: **İzmit (Bahçecik ve Derbent) Tehciri Davası:** Derbent Nahiyesi Müdürü Vecihi, Bahçecik Nahiyesi Müdürü Ali Şükrü, Hacı Ali, Abidin, Eşref, Siyasi Kısım Müdürü Reşat. **Adapazarı Tehciri:** Sipahizade Hamit. **Karamürsel Tehciri:** Ali, Rıfat (Yüce), İbrahim, İsmail, İmam Selahattin.

Adapazarlı Abaza Kâzım ve Kuru İbrahim'in de yakalanması için emirler verilmişse de bir sonuç alınamamıştır.¹⁸ İzmit Tehciri Davası, 29 Şubat 1920'de sonuçlanmış, sanıklardan bir 15 yıl, biri 3 yıl 200 gün, biri 2 yıl, diğerleri daha az cezalara çarptırılmış ve üçü de beraat etmiştir.¹⁹ Diğer davalar devam etmişse de herhangi bir sonuç çıkmadığı gibi TBMM Hükümeti, 8 Mayıs 1920'de yayınladığı bir kararnameye ile bu suçlardan tutukluların serbest bırakılmasını, 11 Ağustos'ta da Divan-ı Harplerin lağvedildiğini ilan etmiştir.²⁰

Tehcirle ilgili uydurma haberlerden birisinde; *"Mustafa Kemal'in 27 Ocak 1920'de Tehcir Divan-ı Harbi'nde verdiği bir ifade de, İttihatçıları Ermenilere karşı katliam yapmakla suçladığı"* şeklinde bir bölüm yer almaktadır. Fransız yazar Paul du Vécou'nun, Ermenilerin çıkardığı Le Bosphore ve La Renaissance adlı gazetelerde yayınlanan gerçek dışı haberleri esas alması ve bunu kaynak gösteren Ermeni papaz Jean Naslian'in *"Mustafa Kemal suçu İttihatçılara yükleyerek, olayların meydana geldiğini itiraf ettiğini"* yazmasına neden olmuştur. Mustafa Kemal'in o tarihlerde Anadolu'da olduğunu dahi göz ardı eden bu kişilerin asılsız iddiaları, tarafsız yazarlar ve hatta Ermeni James Tasdjian tarafından da reddedilmiş ve adı geçen kişinin Nemrut Mustafa Paşa olduğu görüşü dile getirilmiştir.²¹

Tehcirle ilgili kaynak veya tanık olarak gösterilen eserlerden birisi de 1913-1916 yılları arasında ABD'nin İstanbul Konsolosluğu yapmış olan Henry Morgenthau'nun "Illustrated Ambassador Morgenthau's Story" adlı öykü kitabıdır. Öykü, Morgenthau'nun sekreteri, Osmanlı vatandaşı bir Ermeni Agop S. Andonian tarafından dikte ettirilmiştir.

¹⁶ Sina Akşin, İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele I (Mutlakiyete Dönüş 1918-1919) Türkiye İş Bankası Yay. Ankara, 1998, s.140-1.

¹⁷ Selahattin Tansel, Mondros'tan Mudanya'ya Kadar I, MEB Yay. İstanbul, 1991, s.119-120

¹⁸ Şaban Ortak, Milli Mücadele'de İzmit Murasarnı Ali Suad Bey ve Faaliyetleri, (Basılmamış Yük. Lisans Tezi) Atatürk Ün. Atatürk İlk. Ve İnk. Tar. Enst. Erzurum, 1998, 50-1

¹⁹ Zeki Sarhan, Kurtuluş Savaşı Günlüğü II (Erzurum Kongresi'nden TBMM'ye) TTK Yay. Ankara, 1994, s.399

²⁰ Gotthard Jaeschke, Kurtuluş Savaşı Kronolojisi I (Mondros'tan Mudanya'ya Kadar) TTK Yay. Ankara, 1989, s.102,116.

²¹ Azmi Süslü, Fahrettin Kırzioğlu, Refet Yinanç, Yusuf Hallaçoğlu, Türk Tarihinde Ermeniler, Kafkas Ün.Yay. Ankara, 1995, s.245-6

Kitap, Konsolosun Başkan W.Wilson'a yazdığı 26 Kasım 1917 tarihli mektubunda da yazıldığı gibi, o sıralarda savaşa isteksiz olan ABD kamuoyunu motive etmek amacıyla yazılmış olup, Amerikalı Tarih Profesörü Justin McCarthy'nin, ABD Temsilciler Meclisi Uluslararası İlişkiler Komisyonu, İnsan Hakları ve Uluslararası Harekât Alt Komitesi'nde yaptığı konuşmada da belirttiği gibi "ırkçı görüşlerin ön plana çıktığı bir kitap" özelliğini taşımaktadır.²²

Osmanlı Devleti'nin Ermenilere planlı katliam yaptıkları iddia ve propagandalarına destek veren ve bu iddiaları Türklere karşı kullanmak isteyen devlet, İngiltere olmuştur. Osmanlı topraklarının paylaşılmasını kolaylaştırmak ve bundan en büyük payı almak isteyen İngiltere, Ermeni, Arap, Rum ve diğer etnik toplulukları kıskırtmak ve bölgede etkin bir konuma geçmek için değişik politikalar izlemiştir. Osmanlı azınlıklarında milliyetçi hareketlerin revaç bulması için çalışmak, bu politikaların uygulama noktalarından birini oluşturmuştur. İngiltere, bir taraftan Osmanlı Devleti'ne yönelik politikalarına devam ederken, diğer taraftan da Ermeni iddialarının dünya kamuoyunda yaygınlaşması için çalışıyordu. Bu durum, İngiltere'nin o dönemde başarı ile yürüttüğü propaganda çalışmalarının bir parçası idi.

Önceleri Dışişleri Bakanlığı'nın kontrolünde olan propaganda işleri, 1914'te kurulan Savaş Propaganda Ofisi (War Propaganda Bureau)'ya verildi. Bu çalışmalarda okların hedefi Almanya ve Osmanlı Devleti'ne yönlikti. Bu büronun çalışmalarının ürünü olan ilk rapor, Haziran 1915'te 17 dilde ve 2.5 milyon kitap ve broşürden, Şubat 1916'da yayınlanan ikincisi ise 7 milyon kitap ve broşürden oluşuyordu. Propagandanın yoğunlaştığı ülkelerin başında ABD geliyordu. Çünkü İngiltere, bu propagandalarla Amerikan kamuoyunu etkileyerek ABD'nin savaşa girmesini istiyordu. Ofisin yayın listesinden 37 adet kitap ve broşür Türklere ilgiliydi. Bunların en önemlilerinden birisi; Viscount Bryce tarafından hazırlandığı açıklanan (J.McCarthy'ye göre; İngiliz Tarihçi Anrnold Toynbee'nin yazdığı) "Rapor"dur. Türk milletine karşı hakaretler içeren, sözde belgelerde, kaynak olarak; "X okulunda profesör, Bay A, Bayan B, Bölgede yaşayan bir yabancı..." gibi belirsiz veya isimsiz tanıklıklara yer verilen bu raporda, yazanın İngiliz Hükümeti ile olan bağlantı gizlenmemektedir. Aslında bu rapor, aynı büronun Belçikalılara Almanlar tarafından yapıldığı iddia edilen kötü muameleleri anlatan propaganda raporunun kişi, topluluk ve yer isimleri değiştirilmiş halinden başka bir şey değildir.²³ Gerek İngilizler ve gerek Ermeniler tarafından yapılan bu tür propagandalar başta ABD olmak üzere dünya kamuoyunda ülkemiz aleyhindeki mevcut olumsuz havayı daha da arttırmıştır.

Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından (30 Ekim 1918) sonra Ermenilerin Türklere karşı olan tutumunda bir değişiklik olmadığı gibi, amaçlarını gerçekleştirmek ve Büyük Ermenistan'ı kurmak için çalışmalarını arttırdılar. Osmanlı Devleti'nin savaştan yenik çıkması, İtilaf Devletlerinin imzaladıkları mütareke hükümlerini de hiçe sayarak Türk topraklarını işgale başlamaları, Ermenilere aradıkları uygun ortamın oluştuğu fikrini verdi. Devletin zayıf durumundan yararlanmaya kalkışan azınlıklar, bir taraftan Türklere saldırırken, diğer taraftan da İtilaf Devletleri nezdinde girişimlerde bulunarak, Anadolu'dan toprak isteklerini gerçekleştirmek için yoğun çaba içine girdiler. Bir taraftan başta İngilizler

²² Esat Arslan, "Ermeni Sorunu'nda Akılcı, Tarafsız ve Planlı Görüş Açıları", Osmanlıdan Günümüze Ermeni Sorunu, s.253.

²³ Justin McCarthy, "Birinci Dünya Savaşında İngiliz Propagandası ve Bryce", Yeni Türkiye Dergisi, Sayı:38 (Ermeni Sorunu Özel Sayısı I) (Mart-Nisan 2001), s.474-483.

olmak üzere İtilaf Devletlerine ajanlık yapmakta²⁴ ve karışıklıklar çıkararak onların işgallerini kolaylaştırıcı ceymlere girişmekteydiler.

İtilaf Devletleri ise, kendi siyasi çıkarları gereği her zaman azınlıkların lehinde ve Türklerin aleyhinde bir politika izlemişlerdir. İngilizler, Birinci Dünya Savaşı öncesinde ve savaş sırasında Ermenileri, Rumları, Türklerle ortak özellikleri oldukça fazla olmasına rağmen Kürtleri ve Arapları kendi politik amaçları için kullanmışlardır. Fakat azınlıklar, bu devletlerin azınlıkları düşündükleri için değil, kendi politik amaçları için bu tür bir politika izlediklerini anlayamamışlardır. İtilaf Devletleri, politik dengelerin değişmesi ile azınlıklara olan desteğini azaltmakta veya tamamen çekerek onları ortada bırakıyorlardı. Nitekim İngilizler, Osmanlı Devleti'ne karşı destekleyip kışkırttıkları Şerif Hüseyin'i, Vehhabiler'e karşı korumamışlar, önceleri devlet kurmayı va'd ettikleri Arabistan, Suriye ve Irak'ı, işgal ettikten sonra onlara sömürge muamelesi, baskı ve şiddet uygulamışlar, Anadolu'daki Kürtleri kışkırtırken, Irak'takilere her türlü baskıyı yapmaktan çekinmemişlerdir.

Diğer taraftan ne İngiltere ve ne de ABD, Ermeni ve Rumların hayali emellerinin gerçekleşmesi için siyasi destekten öte askeri destek vermek niyetinde değillerdi. General Milne, 20.4.1919 tarihli yazısında; *"Ermenileri yurtlarına iade için büyük miktar Britanya Hint askeri kütularının Küçük Asya'ya nakledilmelerini zaruri gördüğünü, ancak artan terhisler nedeniyle bunun mümkün olmadığını"* kaydederken bir başka İngiliz belgesinde de; *"Ermeni hayallerinin gerçekleşmesi için yüzbinlerce askere ihtiyaç olduğu"* belirtilmekteydi. Yine başka bir belgede de; Clemenceau'nun 29 Ağustos'ta Paris'te yaptığı, Ermenistan'a 12 bin asker gönderilmesi teklifinin, Yüksek Şura'da "istihza" ile karşılandığı bilgisi bulunmaktadır.²⁵

Ayrıca Ermenileri Osmanlı'ya karşı kışkırtan Ruslar, Kafkasya'yı işgal ettikten sonra bölgede yaşayan Ermenileri Ruslaştırmak için çalışmalarına başladılar. Ermeni kilisesini, dilini, kültürünü yok etmek için gayret sarf ettiler. 1903'te Rus Çarı, okullarda Ermenice öğretilmesini yasakladı.²⁶

Diğer taraftan Çukurova, Maraş, Urfa ve Antep'i işgal eden Fransızlar, Ermenilerden askeri birlikler oluşturmuşlardı. Büyük Ermenistan hayali ile batılı devletlerin desteğine güvenen Ermeniler, Türklere görülmedik zulüm, vahşet ve soykırım yapular. Ancak Fransızların yenilerek bölgeyi terk etmeleri üzerine, hem batılı destekçilerini kaybetmişler ve hem de asırlardır dostça yaşayıp ihanet ettikleri Türk komşularının düşmanlığını kazanarak zor durumda kalmışlardır.

Paris'te devam eden barış görüşmeleri sürecinde İtilaf Devletleri, azınlıkları memnun edecek vaatlerde bulunmaktaydılar. Doğu Anadolu'da Ermenilere, Batı Anadolu'da ve Trakya'da Yunanlılara toprak sözü verilirken, Doğu Karadeniz'de Pontus Devleti kurulmasına yardım vaat etmekteydiler. Türkiye'deki azınlıklar da kendi politikaları çerçevesinde birbirlerini desteklemekteydiler. Hatta bu konuda Tiflis'te Pontuscuları temsil eden Yunan subaylarından Albay Ananias ile Ermenilerin temsilcisi General Termenasian arasında, 16 Ocak 1920'de Türk ve Bolşeviklere karşı bir anlaşma imzalanmıştı.²⁷

²⁴ R.Salâhi Sonyel, Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri, TTK Yay, Ankara, 1995, s.37-9; 139141; 182-3.

²⁵ Gotthard Jaeschke, Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri (Çev. Cemal Köprülü), TTK Yay, Ankara, 1991, s.41.

²⁶ Selahattin Tansel, I, s.105.

²⁷ Salâhi R. Sonyel, Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika I, TTK Yay, Ankara, 1995, s.172.

İngiltere'nin Manchester şehrinde Ermeni Temsilcileri Komitesi, Yurtsuz Kalmış Rumlar Komitesi ve Suriyeliler Birliği temsilcileri, İngiliz, Fransız, İtalya, ABD ve Yunanistan yöneticilerine bir telgraf çekerek, sözde Türk zulmünden kurtarılmasını istediler.²⁸ Azınlıkları bu derece ümitlendiren, başta İngilizler olmak üzere batılı devlet adamlarının bütün azınlıkları Türklerin hakimiyetinden kurtaracakları yönündeki demeçleridir.²⁹ Fransa Başbakanı Clemenceau da, Bogos Nubar Paşa'ya destek sözü vermişti.³⁰

Diğer taraftan bütün dünyadaki Ermeniler adına kurulan "Ermeni İttihadı Kongresi" Başkanı Bogos Nubar Paşa, 26 Şubat 1919'da Paris'te "Onlar Konseyi"nin huzuruna çıkarak Ermeni isteklerini dile getirdi. Ermeni delegasyonu, Konsey'e sundukları uydurma istatistik bilgileri ile Anadolu'da nüfus çoğunluğuna sahip oldukları iller hakkında bazı isteklerde bulunmuşlardır. Verilen bu istatistik bilgiler, sadece Türk kaynakları ile değil, Vital Cuinet(1892), H.F.B.Lynch (1896), Amerikalı Prof. Magic gibi araştırmacılarla General Harbord'un verdikleri bilgilerle de ters düşmektedir.³¹ Aslında bu alanda en geçerli ve sağlam bilgiler Osmanlı Devleti'nin 1914'te yaptığı Nüfus İstatistiği'dir. Buna göre Osmanlı sınırları içindeki Ermenilerin nüfusu 1.300.000'dir. Ermenilerin veya batıların bunu doğru kabul etmemeleri de ilginçtir. Çünkü istatistiği hazırlayan Nüfus İdaresi'nin başında Mıgırdıç Efendi, yani bir Ermeni bulunmaktadır.³²

Ermenileri temsilen Bogos Nubar, Venizelos'la birlikte "Ermeni-Yunan Kardeşliği" adıyla bir bildiri yayınlamıştır. Fakat Ermenilerle Rumlar arasında Trabzon'un paylaşımı konusunda pürüzler çıkmaktaydı.³³ Bu konuda Venizelos, Ermenilerle bir çatışmaya girilmemesini Rum Komitesi'ne tavsiye etmekteydi.³⁴ Buna rağmen, Pontus Devleti kurmayı içeren bir muhtırayı Paris Barış Konferansı'na sunan Trabzon Metropoliti Hrisantos, Ermeni idaresine giremeyeceklerini belirtmiştir.³⁵ Trabzon'a dönüşünde yaptığı açıklamada da, Müslümanlarla birlikte yaşamak istediklerini belirtmiştir. Fakat bu kişinin sözlerine güvenmek mümkün değildir.³⁶

Ermeni amaçlarının gerçekleşmesi için yapılan çalışmalarda en faal kişilerden birisi de Ermeni Patriği Zaven Efendi idi. Erzurum, Van ve Diyarbakır'da piskopos olarak görev yapan Zaven Efendi, Eylül 1913'te patrik seçilmiş, zararlı faaliyetleri nedeniyle 1916'da Bağdat'a sürülmüştü. 19 Şubat 1919'da bir İngiliz gemisi ile Mısır'dan dönmüş ve Ermenilerin gösterileri arasında İstanbul'a gelmişti. Daha sonra Fransa ve İngiltere'ye giden bu patrik, yetkililerle yaptığı görüşmelerde Büyük Ermenistan'ın kurulması için çaba harcamıştır.³⁷

²⁸ Zeki Sarıhan, I, s.23.

²⁹ Zeki Sarıhan, I, s.32.

³⁰ Mim Kemal Öke, Uluslararası Boyutlarıyla Anadolu-Kafkasya Ekseninde Ermeni Sorunu, İstanbul, 1996, s.209

³¹ Salâhi R. Sonyel, I, s.22-4; Yavuz Ercan, "Ermeniler ve Ermeni Sorunu" Osmanlı'dan günümüze Ermeni Sorunu,s.90-94.

³² Cemalettin Taşkiran, "Türk-Ermeni İlişkileri, Tehcir Olayı ve Sözde "Soykırım",Osmanlı'dan Günümüze Ermeni Sorunu,s.224.

³³ Selahattin Tansel, I, s.98-9,121-2.

³⁴ Zeki Sarıhan, I, s.128.

³⁵ Kâzım Karabekir, İstiklal Harbimiz I, Emre Yay, İstanbul, 1993, s.67.

³⁶ Selahattin Tansel I, s.97.

³⁷ Erdal İler, s.58-9

Zaven Efendi, düşmanca davranışlarının yanında iç ve dış kamuoyunu yanıltıcı ve yalan haberler uyduruyordu. Nitekim, Nisan 1919 başlarında, İstanbul Hükümeti'ne başvurarak; Patrikhaneye gelen mektup, telgraf ve yolcuların verdikleri bilgilere dayanarak memlekette asayişin olmadığını, Ermenilerin topluca veya tek tek öldürüldüğünü, devlet görevlilerinin Ermenilere karşı kötü davrandıklarını ve müslüman halkın silahlanmakta olduğunu belirterek bunun katliam korkusuna neden olduğu şeklinde şikayette bulunmuştur. Hükümet durumu görüşmüş ve Patrikhane'den olaylarla ilgili yer, şahıs ve tarih belirtilmesini istemeye karar vermiştir.(10.4.1919)³⁸

İtilaf Devletlerinden İstanbul Hükümeti'ne azınlıklarla ilgili baskılar da meydana gelmekteydi. Nitekim 24 Mayıs'ta İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri Calthrope, Sivas'ta yığılmış Ermeni mültecilerinin korunması ve Ermenilere kötü davranılması halinde sorumlu olacaklarının askeri ve mülki idarecilere bildirilmesi için Hükümet'e bir nota verdi. Üçüncü Ordu Müfettişi Mustafa Kemal, 5 Haziran'da verdiği cevapta, Sivas'ta Ermenilere kötü davranılmadığını bildirdi.³⁹ Öte yandan azınlık temsilcileri, 3 Temmuz 1919'da İngiliz Yüksek Komiseri'ne başvurarak; Asayişsizlikten Hükümetin sorumlu olduğunu ve mazlumların koruyucusu olan Müttefiklerin tedbir almasını istediler.⁴⁰

Fransız basınında da azınlıkların maruz kaldıkları kötü muamelelere (?) dair haberler yayınlanmaktaydı. 5 ve 10 Temmuz 1919 tarihli gazetelerde yayınlanan iki telgraf, kamuoyunda yanıltıcı propagandaların etkisini göstermektedir. Telgraflardan birisi Türkiye'deki Ermeni Patriği ve piskoposları tarafından gönderilmekte ve "*Mustafa Kemal ve arkadaşlarının Erzurum'da Ermenilere saldırı için alaylar oluşturdukları ve ciddi katliam tehlikesi olduğu*" belirtilmekte idi. Diğer telgrafta ise; Ermeni ve Nasturi halklarının, katliam tehlikesine karşı yardım istekleri dile getirilmekteydi. Bu tür haberler Anadolu'daki millî hareketin Fransız kamuoyunda iyi anlaşamadığını göstermektedir. Çünkü daha sonraki tarihlerde de Türkiye'de Ermenilere yönelik saldırı ve baskı uygulandığına dair uydurma haber ve yorumlar yayınlanmaya devam etmiştir. ⁴¹

Aslında yurdumuzun büyük bir kısmını işgal eden, bu işgal sırasında başta Ermeniler olmak üzere azınlıkları destekleyerek şımartan ve Türklere her türlü zulmü ve katliamı yapmalarına göz yuman bir ülkenin basınında Türklere aleyhinde bu kadar çok haber yayınlanmasına – Piyer Loti gibi Türk dostu veya tarafsızları makaleleri müstesna – şaşmamak gerekir. Bunu olaylar hakkında yeterli bilgi alamamaya da bağlamak da pek mümkün değildir. Çünkü o dönemde çeşitli kaynaklar vasıtasıyla haber akışı oldukça yoğundu.

Diğer taraftan Paris Konferansı'nda Ermeni isteklerini savunan ve uydurma istatistikler açıklayan Bogos Nubar Paşa dinlendikten sonra salona alınan Fransız Mareşali Foch, Ermeni iddialarının doğru gerçeği yansıtmadığını, Ermenilerin Türkleri yenerek Erzurum'u almalarının mümkün olmadığını belirterek gerçekleri dile getirmiştir.⁴² Ancak Fransa basınında da gerçeği dile getirebilen gazetecilere rastlanmaktadır. Michel Paillarés

³⁸ BOA.MVM.215/35.(Zikreden:Nülüfer Zırh, Meclis-i Vükela Mazbataları, Basılmamış Yük. Lis. Tezi,Atatürk Ün. Atatürk İlk. Ve İnk. Tar. Enst. Erzurum,2000, s.113.

³⁹ Zeki Sarhan, I, s.274,305.

⁴⁰ Zeki Sarhan, I, s.360.

⁴¹ Yahya Akyüz, Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu 1919-1922, TTK Yay. Ankara, 1988,s.82-6; 130-135.

⁴² Erol Ulubelen, İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye, İstanbul, 1982, s.232.

adında bir gazeteci, Fransız subaylarının çoğunun Ermenilerin katliam edildiği şeklindeki iddialara inanmadıklarını, aslında Hıristiyan katliamı diye bir şey olmadığını belirtmiş ve tehcirin;hiyanet edenlere karşı kendini savunmak isteyen Türklerin köklü tedbir olarak başka yerlere göç ettirdiklerini, aslında savaş sırasında sırtından hançerlemek isteyenlere merhametsizce davranmanın haklı bir davranış olacağını belirtmektedir.⁴³

Kendi memurlarının verdiği bilgilerin yanında milli hareketin liderleri, her vesile ile azınlıkların kanunlar çerçevesinde belirlenen haklarına saygı gösterileceğini belirtiyorlardı. Nitekim Sivas'ta General Harbord'la yapılan görüşmede, azınlıkların haklarına saygı gösterileceği vurgulanmaktadır.⁴⁴ Yine 24 Eylül 1919'da İstanbul'daki Yüksek Komiserlere ve elçiliklere Mustafa Kemal tarafından gönderilen telgrafta da, vatan sınırları içinde yaşayan bütün vatandaşların her türlü haklarının korunacağı ve milli hareketin azınlıklara yönelik bir hareket değil vatanın korunmasını amaçladığı belirtilmekteydi.⁴⁵ Erzurum Kongresi Beyannamesi'nin beşinci⁴⁶ ve Sivas Kongresi Beyannamesi'nin üçüncü⁴⁷ maddelerinde, asırlarca birlikte yaşadığımız azınlıkların haklarına saygı gösterileceği, fakat onlara milli bütünlüğümüzü ve sosyal dengemizi bozacak ayrıcalıklar verilemeyeceği belirtilmektedir.

Ermeni Patriği Zaven Efendi de zararlı faaliyetlerine hızla devam etmekteydi. 1 Ağustos'ta ABD'nin İstanbul'daki elçilik binasında ABD heyeti ile görüşen patrik, Amerikan mandasını talep etmiştir. Yine 15 Ağustos'ta Ermeni Kilisesi'nde yapılan toplantıda da, İngiliz ve Fransızların ilgilerine rağmen Ermenilere kötü muamelenin devam ettiği dile getirilmekteydi.⁴⁸

Propagandalardan etkilenen ABD Hükümeti, Bristol'e gönderdiği telgrafta; Türk yetkililerin azınlıkların güvenliği konusunda uyarılmasını istemekteydi. Hükümetinin bu emrini 21 Ağustos'ta yerine getiren Bristol, Ermenilere saldırılar devam ederse, Türklerin çoğunlukta olduğu yerlerin de Türklerden alınacağı uyarısını yaptı. Anadolu ve Kafkasya'da Ermeniler hakkında araştırmalar yapan General Harbord, Sivas Kongresi'nin ABD Senatosu'na hitaben yazdığı telgrafı aldığı belirtiltikten sonra Mustafa Kemal'den Ermenilere güvence verilmesini istedi.⁴⁹

Türk milli mücadelesini yakından görebek için doğru bir şekilde anlayan batılılardan birisi General Harbord'dur. General raporunda, milli hareketin amacının Türklüğün şerefini kurtarmak olduğunu belirttikten sonra Ermenilerin korkusuzca yerlerine dönmekte olduklarını, katledildiklerine dair haberlerin yanlış olduğunu ve Çukurova ve diğer yerlerde Ermenilere yapılanlardan Fransızların sorumlu olduklarını kaydetmektedir.⁵⁰ Yine aynı

⁴³ Ercüment Kuran, "Tarihte Türkler ve Ermeniler", Osmanlı'dan Günümüze Ermeni Sorunu, s.45.

⁴⁴ Kâzım Karabekir, I, s.251.

⁴⁵ Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri IV, Atatürk Araştırma Merk.Yay. Ankara,1991, s.94.

⁴⁶ M.Fahrettin Kırzioğlu, Bütünüyle Erzurum Kongresi, Ankara, 1993, s.252.

⁴⁷ Atatürk'ün Tamim ...s.98.

⁴⁸ Zeki Sarıhan, Kurtuluş Savaşı Günlüğü II (Erzurum Kongresi'nden TBMM'ye), TTK Yay. Ankara, 1994, s.17,48.

⁴⁹ Zeki Sarıhan, II, s.50,60,158.

⁵⁰ Zeki Sarıhan, II, s.161.

General, raporunda göç edenler de eklense Ermenilerin Anadolu'nun hiçbir yerinde nüfus çoğunluğunu oluşturamayacaklarını kaydetmektedir.⁵¹

Uzun yıllar bölgede bulunan ve Türkleri yakından tanıyan başka bir Amerikalı Robert Koleji Müdürü C.F.Gates,12.4.1919 tarihinde ABD'deki dostu Prof. A.J.ybyer'e gönderdiği mektubunda şu ilginç görüşlerini ortaya koyuyor: *"Bu Ermeni askerlerinin birçoğu öç almak için bu ülkeye geldiklerini içtenlikle kabul ediyorlar... Çok korkarım ki, Küçük Asya'da bir Ermeni Krallığı kurulacağını açıklanması,ülkenin her tarafında ciddi kargaşalıklar çıkmasına ve kıyımlar yapılmasına bir belirti oluşturacaktır. Türklerin yenildiğini ve boyun eğdiğini kabul etmek bir yanlışlıktır, çünkü Türkler bunu kabullenmiyorlar... Görüşümce Paris Konferansı'nın alacağı en doğru karar koşullar uygun oluncaya kadar Anadolu'da Ermenistan veya başka bir devlet kurulmasını ertelemektir."*⁵²

İngiltere'nin yetiştirdiği en ünlü casuslardan biri olan ve Arapların Osmanlı Devleti aleyhine kışkırtılmasının mimarı Albay Lawrence, 3 Kasım 1919'da Paris'te görüştüğü ABD temsilcisine önemli tespitlerini aktarmıştır. Ermenilerin kendilerini kutsal bir dava uğruna öldürtmek gibi bir tutkularının olduğunu ve bunu da komşularıyla kavga ederek tatmin ettiklerini söyleyen Lawrence, Anadolu'da bir Ermeni devleti kurmanın bölgede en istenmeyen şey olduğunu, bunun yapılmasının bütün öteki ırkları kızdıracığını ve bu devleti ayakta tutmak için 100 bin askere ihtiyaç olduğunu söylemiştir.⁵³

Fakat gözlerini siyasi hırs bürüyen ve gerçekleri araştırmadan oturdukları yerden yaygın Ermeni propagandalarının etkisi altında karar almak taraftarı politikacıardan bu gerçeklere kulak veren çıkmamaktadır. Politikacıların bu tutumlarının bir örneğini de Niles ve Sutherland tarafından hazırlanan raporda görmek mümkündür. Yüzbaşı Emory Niles ve Arthur Sutherland, Birinci Dünya Savaşı sonrasında American Committee for Near East Relief (Yakın Doğu Yardım Komitesi)'nin çalışmalarına esas olmak üzere Doğu Anadolu'da araştırma yapmakla ABD Hükümeti tarafından görevlendirilmişlerdi. Bu kişiler at sırtında bölgeyi gezmişler ve önyargularını değil gördüklerini yazmışlardır. Bölgede yapıları incelemelerde Ermeniler tarafından yakılan yıkılan Türk köylerinin ve perişan haldeki halkın durumunu , Ermenilerin Türklerle karşı zulüm ve işkencenin, katliamın her türlüünü yaptıklarını yazmışlar ve çeşitli istatistikler vermişlerdir. Türkler tarafından anlatılanlara baştan inanmadıklarını ancak gezdikçe gerçekleri gördüklerini belirten raportörler, bunca yaşananlardan sonra iki halkın bir arada yaşayamayacakları tespitinde bulunmuşlardır. Raporu özetleyen Justin McCarthy, bu raporun dikkate alınmak bir yana yayınlanmadığı ve gizlendiği görüşünü dile getirmektedir.⁵⁴

Gerçekleri gören yabancılardan biri de İngiliz Dışişleri Bakanlığı görevlilerinden Kidston'dur. Kidston, Paris'teki Crowe'a 28 Kasım 1919 tarihinde gönderdiği mektubunda, Ermenileri silahlandırmanın sakıncalı olduğunu, bunun Müslüman komşularının düşmanlığına yol açacağını, Büyük Ermenistan'ın gerçekleştirilemeyeceğini, Doğu Anadolu'da Ermeni ve Kürt Mandası kurulmasının büyük askeri güce muhtaç

⁵¹ Ali Karayaka, Milli Mücadele'de Manda Sorunu Harbord ve King-Crane Heyetleri, Ankara,2001, s.147.

⁵² R.Salâhi Sonyel, Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Fıytları, TTK Yay. Ankara,1995,s.12.

⁵³ Orhan Duru, Amerikan Gizli Belgeleriyle Türkiye'nin Kurtuluş Yılları, İş Bankası Yay,Ankara,2001,s.62.

⁵⁴ Justin McCarthy,s.266-272.

olduğunu ve bunun için yeterli kuvvetin olmadığını belirtmektedir.⁵⁵ İngiliz yetkililerden Vansittard, Curzon'a gönderdiği 11 Ocak 1920 tarihli mektubunda, Ermenilerin istedikleri topraklardan hiç birinde nüfus çoğunluğuna sahip olmadıklarını kaydederek bir gerçeği itiraf etmektedir.⁵⁶

Büyük Ermenistan hayali ile yaşayan ve Türk topraklarının işgale uğraması fırsatını değerlendirmek isteyen Ermeniler, Çukurova'da nüfus çoğunluğu oluşturmak amacıyla Anadolu'nun çeşitli yerlerinden bu bölgeye göç etmeye başladılar. Yapılan bu göçler Türkiye'yi iki açıdan sıkıntıya sokmak için hazırlanmış ustaca bir politika idi. Devlet göçleri engellese; azınlıkları dolaşım özgürlüğü engellenmiş ve içeride baskı uygulanmış propagandası yapılacak, göçler engellenmese; Türklerin baskılarından(?) dolayı kaçan halkın İtilaf Devletlerinin kontrolündeki bölgelere sığınmakta oldukları propagandası yapılabilecekti.

İstanbul Hükümeti, Ermenilerin göçleri konusunda, Adana'da bulunan İtilaf Devletleri temsilcilerinin Ermeni nüfusun artması için bazı kararlar aldıkları ve Adana'daki Ermeni Patrik Vekili'ne de bu konu ile ilgili emirler verdiklerinin öğrenildiği ve Tokat, Amasya, Kayseri, Ankara gibi yerlerden yapılacak Ermeni göçünün birer bahane ile engellenmesi şeklinde bir tebliğ yayınlamıştı. Ermeni göçlerinin engellenmesi üzerine, İstanbul'da patrikhanede bir toplantı yapılarak, Ermenilerce yapılan muameleler hakkında İstanbul'daki İtilaf temsilcilerine bir muhtıra verilmesi kararlaştırılmıştı.⁵⁷

Osmanlı Hükümeti, bu durumda hükümet tedbir alma gereğini duydu. Hükümetin azınlıkların göçlerinin engellenmesine yönelik emri üzerine, Kayseri ve çevresinden Adana'ya gitmekte olan Ermeniler, Niğde'den geri döndürüldü. Hükümet'in kendi iç güvenliği ve geleceği için tehlikeli olan bu durumu önlemek için Ermenilerin göçlerinin engellenmesi, bu işi tertip ve teşvik eden Ermeni Patrikhanesi tarafından Ermenilerin kuşatıldığı ve katliam yapılacağı şeklinde batı kamuoyuna aktarıldı. Fakat işin aslını anlatan ve gerçekleri yansıtan telgraflar da kaleme alındı. Nitekim 21 Ekim 1919'da Erbaa'dan çekilen, Ermeni Cemaati Ruhani Reisi Ohanesyan, Süzmeçyan, Kocabıyıkyan ile Rum Cemaati Ruhani Reisi Nikolayidis, Dimitri Antoyadis, Yuvanaki Lefteryadis ve Andon Lefter imzalı Dahiliye Nezareti'ne gelen şifre telgrafta şöyle denilmektedir:

"Mal, namus ve hayatımızın emniyet altında bulunmadığına ve Kuva-yı Milliyyeye imdat etmediğimiz takdirde bu havalıyı terke mecbur edilişimize dair İstanbul'da işe olunan havadislerle karşı teessüf ve nefret izhar ederiz. Hükümet şefkat ve rikketi cins ve mezhep farkı olmaksızın hepimiz üzerine seyanen hâkim ve İslâm unsurunun vakar ve ciddiyeti malum olduğundan bu gibi söylentilerden dolayı kardeş gibi geçirmekte olduğumuz Müslüman vatandaşlarımız karşısında bir hicab hissi duymakla olduğumuzu arz ve keyfiyetin matbuat vasıtasıyla ilanını talep ederiz"

Benzer ifadeler içeren bir başka telgraf da Amasya'dan, Samurkaşyan, Niksaryan, Habeşyan, Kilimyan, Değirmenciyan, Kebapçıoğlu Kiryako, Çokaloğlu İstefan, Nikogosyan, Karacıyan, Haralambus Lazaridis, Çobanoğlu Yordan, Mihail Ormanoğlu, Arzuyanoğlu Sava ve Lazar Kebapçı imzalı olarak gönderilmişti.⁵⁸ "Güven içinde yaşadıkları,

⁵⁵ Bilal N. Şimşir, İngiliz Belgelerinde Atatürk I (Nisan 1919-Mart 1920), TTK. Yay, Ankara, 1973, s.242.

⁵⁶ Zeki Saruhan, II, s.320.

⁵⁷ M. Tayyib Gökbilgin, II, s.191-2,206.

⁵⁸ M. Tayyib Gökbilgin II, s.97-99.

Kuva-yı Milliye'ye yardıma veya göçe zorlandıkları" şeklinde bazı Rum gazetelerinde çıkan haberleri yalanlayan bir telgraf da Niksar Ermeni Cemaaati Reisi Semerciyan imzalı olarak 27 Ekim'de çekilmişti.⁵⁹

Ermeni göçlerinin engellenmesi, Ermeni Patriği Zaven Efendi tarafından Neologos Gazetesi'nde yayınlanan bir makale yayınlanarak batı kamuoyuna duyurulmuş ve son milli hareketler nedeniyle Ermenilerin göç etmekte oldukları şeklinde lanse edilmeye çalışılmıştı.⁶⁰ Bunun üzerine Mustafa Kemal, basın organlarına 21.10.1919 tarihli bir mektup göndererek olayı yalanladı. Mustafa Kemal, mektubunda; Milli hareketin azınlıklara karşı olmadığını, Erzincan ve Erzurum'dan Ermeni göçünün yaşanmadığını, İzmit, Adapazarı ve Samsun gibi yerlerde asayişin ve halkın arasında bir olumsuzluğun olmadığını, hatta Haymana, Amasya ve Tokat gibi yerlerdeki Hıristiyan vatandaşlar ve ruhani reisler tarafından Hükümet'e ve yabancı temsilciliklere bu konuda telgraflar çekildiğini belirtmiştir. Mektubun devamında; Milli hareketin Bolşeviklik ve İttihatçılıkla bir ilişkisinin olmadığını vurgulayan Mustafa Kemal, Damat Ferit'in Milli hareketin İttihatçı ve Bolşevik bir hareket olduğu yolundaki beyanatu nedeniyle bazı zengin Ermenileri daha güvenli yerlere göç etmiş olabileceklerini, ya da Adana ve çevresinde çoğunluk sağlamak amacıyla yönelik Patrikhane'nin teşviki ile olan bir olay olduğunu belirttikten sonra, Anadolu'da halk arasında düşmanca ilişkiler olmadığına dair, Harbord, Fransız Labonne, ABD'li Brown, Sivas'taki Fransız subayı Brunot gibi yabancıların raporlarını örnek göstermiş ve Zaven Efendi'nin iddialarını reddetmiştir.⁶¹

Batı Anadolu'da azınlıklara baskı yapıldığına dair iddialar üzerine bölgede incelemelerde bulunan yabancı gözlemciler, Yunan işgalinden sonra bile Türk askerinin halka kötü davranmadığını ve buna karşılık Ermeni ve Rum çetelerinin faaliyette olduğunu kaydetmektedirler.(1919). Ayrıca İngiliz temsilcisi Morgan ise iddiaların aksine Bandırma'da, Türk askerlerinin Ermeni, Rum ve Yahudi hiç kimseyi öldürmediklerini raporunda belirtmektedirler.⁶²

Ermenilerce saldırılar yapıldığı iddialarının aksine, Ermenilerin Türklere saldırıları artmakta ve olayların önüne geçmek için büyük devletler tedbir alma gereği duymaktaydılar. Nitekim Ermenilerin Doğu Anadolu'da Türklere yaptıkları mezalime Erzurum'da bulunan İngiliz Albay Ralinson da tanıklık etmiştir.⁶³

Doğu Anadolu'da devam eden bu Ermeni zulmünü sona erdirmek için başlatılan "Doğu Harekâtı" ile yenilen Ermeniler, son fenalıklarını yaparak çekildikten sonra Türk Ordusu yeniden ele geçirdiği topraklarımız üzerinde yaşayan Ermenilere intikam duygusu ile davranmamıştır. Bunun bir tanığı da o sıralarda Kars'ta bulunan Amerikan Yardım

⁵⁹ Zeki Sarıhan, II, s.195.

⁶⁰ Mustafa Kemal Atatürk, Nutuk 1919-1920, (Yay. Haz: Prof. Dr. Zeynep Korkmaz), AAM.Yay. Ankara, 1994, s.178. (Kilikya'da nüfus çoğunluğu oluşturmak amacı ile yapılan bu göçler sonucunda bölgeye gelen Ermenilerin sayısını Ermeni yazar Richard Hovannisian, "The Republic of Armenia II" adlı eserinde çelişkili olarak; 120 bin (s.416) ile 150 bin (s.325) arasında tahmin etmektedir. Bkz: Justin McCarthy, Ölüm ve Sürgün, s.235. Rakamlar çelişkili bile olsa göçlerin maksatlı olduğunu göstermesi açısından bu bilgi önemlidir.)

⁶¹ Atatürk'ün Tamim...s.117-8.

⁶² Justin McCarthy, Ölüm ve Sürgün, s.342.

⁶³ Arşiv Belgelerine Göre Kafkaslar'da ve Anadolu'da Ermeni Mezalimi II (1919),(Başbakanlık Arşivler Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkan. Yayını),Ankara,1995,s.79-80.

Görevlisi Mr. Fox'tur. Mr. Fox, Türkler Kars'a girdiklerinde, katliam yapmadıklarını, sadece suçlu görülen bazı kişileri cezalandırdıklarını belirttikten sonra Gümrü'de bulunan Amerikan yardım malzemelerini Ermenilerin yağmasından kurtardıklarını ifade eder. Mr. Fox'un bu anlattıkları, İstanbul'daki ABD Temsilcisi Amiral Bristol'ün "Harp Günlüğü"ne şu itirafı yazmasına neden olacaktır: "*Çok yazıktır ki, Birleşik Devletler'de halkımızın Ermeni halkının karakteri ve Ermeni memleketi diye bir şeyin bulunmadığına dair gerçek ve doğru bir fikri yoktur.*"⁶⁴

Maraş'ı işgal eden ve işgalde silahlandırdıkları Ermenileri kullanan Fransızlar, yapılan şikayetler üzerine Adana'dan iki bölük Cezayirli asker getirerek Ermenileri kışlaya çekmek zorunda kalmışlardır.⁶⁵ Bundan başka Fransız işgal bölgesinde Ermenilerin yaptıkları taşkınlıklardan şikayet eden telgraflar üzerine Heyet-i Vükela, 4 Aralık 1919 tarihli toplantısında, Fransız Ordusu'ndan Ermenilerin çıkarılması ve saldırılarının önlenmesi için Fransız yetkililere başvurmayı kararlaştırmıştır.⁶⁶

Ermeni Patrikhanesi tarafından Anadolu'nun değişik yerleri ile ilgili olarak batı kamuoyunu yanıltıcı propaganda yapıldığı gibi İzmit Sancağı ile ilgili asılsız haberler yayınlanmakta ve çeşitli başvurular yapılmaktaydı.

İzmit ve çevresinde tehirden dönen Ermeniler, kendi mallarını geri aldıkları gibi Müslümanların elindeki mallarını istemişler ve tercümanlıklarını yaptıkları İngilizlerin yardımı ile elde etmişlerdir. Diğer yandan kurulan Ermeni çeteleri Türk köylere sadırmışlar, birçok Türk'ü öldürmeye ve mallarını yağmalamaya başlamışlardı. Birçok Türk'ü öldüren Ermeniler, İngilizlerin baskısı ile serbest bırakılmakta İtilaf Devletleri kontrolü altındaki silah depolarından "Haura" olarak silah vesaire almalarına göz yumulmaktaydı.⁶⁷ Ayrıca, Türk köylülerinden çaldıkları hayvanları keserek etlerini ucuz fiyatla satmaktaydılar.⁶⁸

Ermenilerin yaptıkları kötülüklere karşılık alınan güvenlik tedbirleri Patrikhane tarafından Ermenilere saldırı şeklinde kamuoyuna yansıtılmakta ve Osmanlı Hükümeti'ne başvurular yapılmaktaydı. Nitekim eşkıya takibi için Yalova'nın Farişi Köyü'ne jandarma gelmesi, Patrikhane'nin, köyün jandarma ve milisler tarafından sarıldığı iddiasıyla Dahiliye Nezareti'ne müracaat etmesine neden olmuştu.⁶⁹

Ermeni Patrikhanesi'nin bir başka şikayeti de, Alikâhya Çiftliği'nde Samuel isiminde bir Ermeni'nin ve Başiskele'de Döngel Köyü muhtarının öldürüldüğü şeklinde olmuş ve Dahiliye Nezareti, 22 Haziran 1919'da İzmit Mutasarrıflığı'na yazarak inceleme yapılmasını istemiştir. Aynı gün verilen cevapta, Döngel Köyü muhtarının öldürüldüğü haberinin gerçek olmadığı, Alikâhya Çiftliği'nde Samuel oğlu Aleksi'nin katillerinin aranmakta olduğu bildirilmektedir.⁷⁰

⁶⁴ Ercüment Kuran, "Amiral Bristol Raporu ve A.B.D.'deki Türk Aleyhtarı Ermeni Propagandasının Tarihçesi", Osmanlı'dan Günümüze Ermeni Sorunu, s.192-193.

⁶⁵ Zeki Sarıhan, II, s.218.

⁶⁶ M. Tayyib Gökbilgin, II, s.252.

⁶⁷ Şaban Ortak, s.59-61.

⁶⁸ BOA.DH.KMS. 52.3/30.

⁶⁹ BOA.DH.ŞFR.106/7.

⁷⁰ BOA.DH.KMS.50.2/21.

Ermeni Patrikhanesi'nin Hendek ve çevresinde Ermenilerin mallarına el konularak ucuz fiyatla satıldığı v.s. hakkındaki başvurusu üzerine 25 Ağustos 1919'da bölgeye giden Yüzbaşı Charles Hadkinson, 7 Eylül tarihinde Amiral De Robeck'e gönderdiği raporunda; Patrikhane'ye şikayette bulunanlarla görüşüğünü, olaylarla ilgili bir kanıt ortaya koyamadıklarını, şikayetçilerin, Patrikhane'nin yaklaşık dört ay önce bölgede yaşayanlardan Türkler hakkında bildirimde bulunmalarını istemesi üzerine böyle bir şikayette bulduklarını söylediklerini, anlatılanların eski hikayeler olduğunu, halkın genel olarak ortamdandır memnun olduklarını belirttiklerini yazmaktadır.⁷¹

İtilaf Devletleri, Anadolu'da Ermenilere saldırılar devam ederse İstanbul'un da Türklerden alınacağı tehdidini savurmaktaydılar. Bunun üzerine Harbiye Nazırı Fevzi Paşa, Kolordulara bir tamim göndererek Ermenilere karşı saldırıların önlenmesini istemiş ve bu konuda Mustafa Kemal'den yardım istemişti.⁷² Mustafa Kemal de 19 ve 20 Şubat'ta verdiği cevaplarda, Ermenilere herhangi bir saldırının olmadığını aksine Fransızlardan destek alan Ermenilerin Türklere saldırıdıklarını belirtmiştir.⁷³ Mustafa Kemal'in bu görüşlerini İstanbul'daki Amerika Temsilcisi Amiral Bristol ve Suriye'deki Fransız Yüksek Komiseri General Gouroud da desteklemektedir.⁷⁴ Lord Curzon da Ermenilerin son zamanlarda yaptıklarından dolayı pek de masum olmadıklarını, zaten azınlıkta oldukları Kilikya'nın da onlara verilmesinin yanlış olacağını söylemekle⁷⁵ gerçekleri kabullenmeye başlamıştır.

Yabancı devletlerin Türk topraklarını işgal için silahlandıkları ve kendi politik çıkarları için kullandıkları azınlıklar, hayali politik hedefler uğruna yaptıkları mezalim sonucunda Türklerin dostluklarını kaybetmişlerdir. İşgalci devletin çökmesiyle ortada kalan Ermeniler, her şeyin bittiğini anlayıp politika değiştiriyorlar. Nitekim Fransız işgali altındaki Maraş'ta Türklere etmedik zulüm bırakmayan Ermenilerin önderleri, 16 Şubat 1920'de Dahiliye Vekâleti'ne başvurarak, Fransızların kendilerini silahlandıklarını, olaylardan onların sorumlu olduklarını ileri sürerek, Türklere iyi geçinmek istediklerini bildirdiler. Diğer taraftan Kilis Ermeni Cemaati Rcisi ve diğer ileri gelenler, 17 Haziran'da Mustafa Kemal'e çektikleri telgrafta, Türklere dostane yaşamaya azmettiklerini belirtmişler ve ilgililere durumun bildirilmesini istemişlerdi.⁷⁶ Tabii ki Ermenilerin bu sözlerinin güvenilirliği şüphelidir.

Mustafa Kemal, 7 Mart 1920'de İstanbul'daki İtilaf Devletleri temsilcilerine gönderdiği telgrafta, Anadolu'da Ermenilere saldırı olmadığını, ancak Ermenilerin yaptıkları saldırılara karşı Türklerin kendilerini koruduklarını belirttikten sonra oluşturulacak uluslar arası heyetin konuyu incelemesini önerdi.⁷⁷

Ermeniler, sadece batı kamuoyunu aldatma çabaları ile yetinmemekte ve Türk basınında da gerçekleri yansıtan haberleri engellemeye çalışmaktaydılar. İtilaf Devletleri tarafından oluşturulan Sansür Heyeti'ndeki Ermeni memurlar, hükümetin yayınlanmasına izin verdiği yazıları sansür ederek kaldırmakta, ayrıca hükümetin yayınlanmasını istemediği

⁷¹ Justin McCarthy, Ölüm ve Sürgün, s.332.

⁷² Ali Fuat Cebesoy, Milli Mücadele Hatıraları, İstanbul, 1953, s.279-280.

⁷³ Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri IV, Atatürk Araş. Merk. Yay: Ankara, 1991, s.218-223.

⁷⁴ R. Salâhi Sonyel, I, s.201-2.

⁷⁵ Zeki Sarıhan, II, s.421.

⁷⁶ Zeki Sarıhan, II, s.378; Zeki Sarıhan, Kurtuluş Savaşı Günlüğü III (TBMM'den Sakarya Savaşına 23 Nisan 1920-22 Ağustos 1921), TTK. Yay. Ankara, 1995, s.87.

⁷⁷ Atatürk'ün Özel Arşivinden Seçmeler, Kültür Bak.Yay. Ankara, 1981, s.126-8.

yazıların yayınlanmasını sağlamaktaydılar. Bu durum üzerine, Hükümet sansürün kaldırılmasını İtilaf Devletlerine teklif etmeyi kararlaştırdı.⁷⁸

Ermeniler, Kozan'dan Fransızlarla birlikte çekilirlerken evlerini yakıp, bahçelerini bozmuşlar ve fidanlarını sökmüşlerdir. Fransızların yenilerek bölgeden çekilmeye başlamasından sonra Ermenilerle araları bozulmuş ve politikalarında değişiklikler olmuştur. Türkleri öldürmekten suçlu bulunan iki Ermeni'nin Fransızlar tarafından idam edilmesi üzerine, bir Ermeni okulu bahçesinde toplanan Ermeniler Fransızları protesto etmişler, bağımsızlık verileceği sözüyle aldatıldıklarını ve yalnız bırakıldıklarını iddia etmişlerdir. Fransız Komutanı Gouroud da, hükümetine gönderdiği raporda, silahlandırılan Ermenilerin Türkleri öldürüp, köyleri yaktıklarını, ordudan kaçtıklarını belirterek, artık silahlandırmadan vazgeçilmesini önerdi. Diğer taraftan Çukurova Ermeni Cemaati Reisi Catholicos, Fransa Dışişleri Bakanlığı'na başvurarak, bölgeyi boşaltmamalarını istedi.⁷⁹

Fransızlar, uzun süre bölgeyi işgallerinde tutamayacaklarını anladıklarından ayrıca Türk kuvvetleri karşısında aldıkları yenilgiler üzerine TBMM Hükümeti ile Ankara Anlaşmasını yaparak bölgeden ayrıldılar. Fakat bu durum Ermenileri hoşnut etmedi. Protestan, Katolik ve Ortodoks Ermeni liderleri, Yüksek Komiserlere müracaat ederek bu anlaşmanın Ermenilerin haklarını garanti etmediği için tepkilerini dile getirmişlerdir.⁸⁰ Türk Hükümeti'nin verdiği bütün garantilere rağmen Ermeniler, son yıllarda Türklere yaptıklarından dolayı bölgeyi terk ederek Suriye ve Lübnan'a gitmişlerdir.

Ermeniler batı kamuoyunu ve yetkilileri aldatmak için her fırsatı değerlendirmekten çekinmemişlerdir. Bolu'nun isyancılar tarafından kurtuluşu esnasında şehirde yangın çıkması üzerine Ermeni Patriği Zaven Efendi İngiliz Yüksek Komiseri Robeck'e başvurarak, Kemalistlerin Ermenileri diri diri yakmalarının önüne geçilmesini istemiştir.⁸¹

Türklerin aleyhindeki yayınlar sadece azınlıklar tarafından değil, batılı yetkililer tarafından da siyasi amaçlarla gündeme getirilmektedir. 1922'de Anadolu'yu gezerik azınlıkların durumlarını iyi olmadığı ve haksızlıklara uğradıkları şeklinde bir yazı yayınlayan Amerikan Yakın Doğu Yardım Teşkilatı görevlisi Yavel'in iftiralatı Türk Hükümeti'nin yanı sıra azınlık temsilcileri tarafından da yalanlanmıştır. Elazığ, Sivas, Kayscri, Boyabat, Ankara ve sair yerlerden bu amaçla telgraflar çekilmiştir.⁸²

Yüzyıllardır birlikte ve dostça yaşamalarına rağmen batılı devletlerin ve içlerindeki ileriye göremeyen liderlerin tahrik ve teşvikleri ile Türklere birçok zulüm ve katliamı reva gören Ermeniler, kendi siyasi amaçları için batı kamuoyunu yanıltmaya yönelik çalışmalara girişmişlerdir. Batılı yetkililer de kendi siyasi amaçları nedeniyle bu propagandalara inanmış gözükmüşlerdir. Ancak onların içinde de gerçekleri gören ve bunu ilan etmekten çekinmeyenlere de rastlanmıştır. Günümüzde de ülkemiz aleyhinde asılsız propagandalar ve bunlara destekler aynı şekilde siyasi amaçlar doğrultusunda devam etmektedir.

⁷⁸ M. Tayyib Gökbilgin, II, s.392-3.

⁷⁹ Zeki Sarıhan, III, s.67,91,298,455.

⁸⁰ Zeki Sarıhan, Kurtuluş Savaşı Günlüğü IV(Sakarya Savaşı'ndan Lozan'ın Açılışı 23 Ağustos 1921- 20 Kasım 1922), TTK.Yay. Ankara, 1996, s.144-5.

⁸¹ Zeki Sarıhan, III, s.194.

⁸² Zeki Sarıhan, IV, s.442-453,455,458,462-3.

ABSTRACT

After the Turks had come to the Anatolia, the Turks and Armenians lived generally in good relationships. In both Seljukian and Ottoman Empire's era, it were provided the Armenians with the rights at extremely good level in comparison to the ones in other contemporary states. The Armenians have lived in the religious, cultural and economical liberties and comforts. The Armenians have also showed loyalty to the Ottoman Empire. However, The Turks and Armenians' relationship have gone into a bad period because of effects' the new ideas spared out after the Revolution of French and other states' incitements. In this phase, Armenians have propagandized the baseless informations to affect on western states. That the informations weren't correct was understood from western witness and documents. Yet, some states have supported to this propaganda due to their interests.

Keywords: Turks,
Armenians,
Ottoman Empire,
Deportation,
Propaganda.